

Research paper
4 (2), Summer 2025

A Feminist Critique of the Construction of Female Identity in the Novel “I Forgot I am a Woman” by Ihsan Abdulquddous Based on Roger Fowler’s Linguistic Approach

Golaleh Hosseinpanahi¹ Vahid Sabzianpoor² Ali Salimi³ Toraj Zinivand⁴

¹ PhD student of Arabic language and literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail:

² Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran (corresponding author). (Corresponding Author) E-mail:

³ Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran

⁴ Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran

Article Info

Article type:

Research article

Article history:

Received: 20 June 2024

Accepted: 10 September 2024

Keywords:

feminist critique,
female identity,
Roger Fowler,
Ihsan Abdulquddous,
I Forgot I am a Woman

ABSTRACT

Female identity is a central concern of feminist discourse, through which feminists seek to challenge gender inequality by redefining womanhood. This article examines the construction of female identity in Ihsan Abdulquddous’s novel *I Forgot I Am a Woman*, a key work in contemporary Egyptian fiction. Adopting a descriptive-analytical method and Roger Fowler’s linguistic approach to text analysis, the study investigates surface and deep linguistic structures, including modality, lexical choices, semantic relations, clause structure, and stylistic devices. Fowler’s framework enables analysis of how linguistic form mediates social meaning and links the text to its broader discursive and situational context. The findings demonstrate that feminist discourse significantly shapes representations of female identity in the novel. Three dominant identity patterns emerge: the active and agentic woman, the rebellious and norm-breaking woman, and the critical and questioning woman. These identities are articulated through diverse linguistic strategies, revealing Abdulquddous’s engagement with feminist concerns.

Cite this article: Hosseinpanahi, G., Sabzianpoor, V., Salimi, A., & Zinivand, T. (2024). “A Feminist Critique of the Construction of Female Identity in the Novel “I Forgot I am a Woman” by Ihsan Abdulquddous Based on Roger Fowler’s Linguistic Approach”. *Journal of Linguistic Studies: Theory and Practice*, 4(2), 1-28.

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: [10.22034/jls.2024.141579.1125](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141579.1125)

1. Introduction

The novel *I forgot that I am a woman*, written by the contemporary Egyptian writer Ihsan Abdul Quddous, has a critical-feminist approach in dealing with issues related to women, including female/feminine identity. Based on Roger Fowler's linguistic approach at the level of the text (one of the three levels in Fowler's approach), this article examines the surface structure and linguistic structures of this novel in order to understand how feminist discourse is formed in the construction of female identity in this narrative.

2. A brief note of previous works

Dealing with women's issues by criticizing and challenging the traditional and patriarchal structures ruling Arab societies is one of the central issues in the works of Ihsan Abdul Quddous. With this approach, in the novel, *I forgot that I am a woman*, Abdul Quddous represents the changes in the Arab woman's identity in the midst of the confrontation between tradition and modernity and the influence of feminist ideas in Egyptian society. Several forms of feminist identity are represented in this novel, which in this article are classified into three categories: "activist and agent", "rebellious and norm-breaking", and "critic and questioner".

2.1 The identity of the activist and agent

In this section, we examine the activism of the story's female subject (Soad) in its social sphere. The meaning of women's activism in the social sphere is their various activities in the social, political, cultural, and economic fields. At the beginning of the story, which is narrated from the mental angle of "Soad", Soad, as the focal narrator, narrates aspects of his social actions from the very beginning by representing his social actions, and the narrator indirectly shapes his identity in the mind of the reader through these social actions. This method of representation is a technique for believability and naturalization of the female character as a Social activist in the story.

To represent the activism of the female subject, the author has used the technique of Modality. Fowler considers the Modality to be an effective grammatical category for analyzing the author's point of view. The activism Modality of the novel's female character comes in the form of the structure of noun groups, pronouns, and verb structure using transitive and active verbs.

2.2 A rebellious and norm-breaking identity

The rebellion of the female subject in this novel is represented in the forms of rebellion against "marriage tradition and wife's role", "moral and social norms", and "gender identity".

2.2.1 Rebellion against the tradition of marriage and the wife's role

Feminists believed in a transformation in the concept of family in order to create a new identity that can make women independent beings, free from male rule. For this purpose, they erased social values and traditions, including marriage and family formation, attacked the roles of wife and mother, and designed new beliefs. From the point of view of the narrator of this novel, marriage and the role of wife and mother, which is the product of marriage, lead to the subjugation of women under patriarchal discourses and the degradation of their position to the level of a servant of the house and family. The

role of wife and mother, which in the traditional discourse is among the "natural" identities of women with "social value", is deconstructed in this narrative by the agent of the story, and its opposite; That is, not marrying is defined as "individual value".

Among the other value contrasts raised in this section is the contrast of "marriage", as a social value in the traditional discourse, with "social and professional position", as an individual value in the feminist discourse. The narrator-activist represents the common categories of tradition as aspects against his individuality, against his individual freedom, against his academic success, and against his work and social success. In addition to content aspects, the narrator has also used syntactic and linguistic aspects in the service of his feminist discourse.

2.2.2 Rebellion against moral and social norms

One of the extreme norm violations of feminists is to consider women's right to sexual freedom under the title of "body rights law". In the novel by Abdul Quddous, the female subject of the narration turns to having an illicit relationship with her colleague to satisfy her emotional needs. He believes that he can compensate for his emotional failures through these types of friendships and abnormal relationships.

2.3 The identity of the critic and questioner

This identity effect is represented in this novel in two forms: "criticism of gender identity" and "criticism of gender bias and stratification"

2.3.1 Critique of gender identity

From the point of view of feminism, gender and biological differences are not the correct basis for determining identity and defining roles. By creating the theory of separation between sex and gender, they tried to create an obstacle to the connection between gender identity and gender role. Gradually, the change in gender identity also changed the thinking of the separation of roles. In the novel of Abdul Quddous, Soad criticizes the discriminatory approach of the society and the ruling culture in this issue with his behavior model. An approach that has made superiority, privileges, and special differences in all fields belong to the male gender. The narrator's use of symbolic words in this narrative aims to highlight the meaning and convey the concept of struggle and confrontation.

2.3.2 Critique of gender bias and stratification

Gender bias and stratification are forms of gender inequality and discriminatory approaches in the patriarchal discourse. The main character of the novel "I forgot that I am a woman" criticizes the allocation of high positions and special privileges for the male gender by the ruling discourse of the society. Another form of gender bias, which Soad considers to be a product of patriarchal ideology, is the issue of men and women not marrying and remaining single, and the difference in society's attitude towards them in this issue.

3.Theoretical framework

Roger Fowler, one of the pioneers of linguistic criticism of literature, describes and analyzes the structure of prose narratives using various theories of linguistics and literary criticism. Fowler's

theoretical model in the analysis of literary texts is to pay attention to the structure of the text and its analysis and processing in order to understand the sociological characteristics of the work and its discourse structures and contents. From his point of view, the text, like the sentence, has a surface structure and a deep structure, and the structure of the sentence is equal and comparable to the text of the story. From Fowler's point of view, the only way to access the deep structure meaning of texts is through the order, form, and way of choosing the words that we see in the surface structure.

4. Research methodology

The research method is descriptive-analytical, and the data was collected by library and Document search methods.

5. Conclusion

In the novel "I forgot that I am a woman" by Abdul Quddous, several manifestations of female identity are represented in accordance with the ideologies and thought patterns of feminist discourse. These identity manifestations are indicative of the abandonment of the patriarchal discourse's identity foundations from the traditional and native contexts, and their reconstruction and redefinition in the feminist discourse in its global and modern context.

In this novel, a special fit can be seen between "surface structure and linguistic structures" and "discourse content and situational context". By centralizing the narration of the story from the mentality of the main character, the author has made the language of the story serve his desired value components. The author has deconstructed the patriarchal discourse and its gender stereotypes by presenting a different anti-discourse in the female identity component. The linguistic implications of this novel play an important role in representing the identity of the female subject of the story. Linguistic concepts at different lexical, propositional and syntactic levels have represented the female identity according to feminist discourse approaches.

In the investigations and analyses carried out in this novel, based on Roger Fowler's linguistic approach, the following stylistic and linguistic characteristics were identified: 1. Exponentiation technique 2. Semantic opposition of the type of directional opposition 3. Use of marked words 4. Using expressive techniques and literary arts to diversify the style of expression and bring concepts closer to the reader's mind in the form of sensory vocabulary.

دوره ۴، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۰، تابستان ۱۴۰۴، ص. ۱-۲۸

نقد فمینیستی بر ساخت هویت زنانه در رمان «فراموش کردم یک زنم»

از احسان عبدالقدوس بر اساس دیدگاه زبان‌شناختی راجر فاولر

گلاله حسین‌پناهی^۱، وحید سبزیان‌پور^۲، علی سلیمی^۳، تورج زینی‌وند^۴

۱. دانشجوی دکترای زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. golaleh.hp@gmail.com

۲. (نویسنده مسئول) استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. wsabzianpoor@yahoo.com

۳. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. a.salimi@razi.ac.ir

۴. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. t-zinivand56@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

یکی از مؤلفه‌های گفتمانی و محوری در گفتمان فمینیستی، موضوع «هویت زن/زنانه» است. فمینیست‌ها در تلاش برای از بین بردن نابرابری‌های جنسیتی، به بازتعریف هویت زن و بازسازی آن بر اساس ایدئولوژی‌ها و رویکردهای فکری خود پرداخته‌اند. احسان عبدالقدوس، نویسنده معاصر مصری، به بازنمایی هویت‌های فمینیستی در آثار خود توجه ویژه‌ای داشته است. این مقاله، به روش توصیفی-تحلیلی، با استفاده از رویکرد زبان‌شناسی راجر فاولر در سطح تحلیل متن، به تحلیل گفتمان فمینیستی بر ساخت هویت زنانه در رمان «فراموش کردم یک زنم» احسان عبدالقدوس می‌پردازد. رویکرد فاولر در سطح تحلیل متن، معطوف به تجزیه و تحلیل روساخت و اجزای زبانی متن، از جمله تحلیل وجه‌نمایی (وجهیت)، سازه واژه‌ها، بخش گزاره‌ای ژرف‌ساخت، نشان‌داری واژگان، انواع روابط معنایی میان واژگان و جملات، و سبک بیانی و ادبی نویسنده در بهره‌گیری از صنعت‌های ادبی جهت انتقال مؤثر مفاهیم است که با هدف کشف و شناخت مناسبت متن با ساختارهای اجتماعی و بافت موقعیتی و گفتمانی آن انجام می‌شود. نتایج پژوهش، حاکی از تأثیر گفتمان فمینیستی در بر ساخت هویت زنانه در رمان عبدالقدوس است. بارزترین نمونه‌های هویت زنانه در این رمان، هویت زن «کنش‌گر و عامل»، «متمرد و هنجارشکن» و «ناقد و پرسش‌گر» است که هر کدام از این نموها نیز خود جلوه‌های مختلفی می‌یابند.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ وصول:

۳۱ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۰ شهریور ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی:

نقد فمینیستی،

هویت زنانه،

راجر فاولر،

احسان عبدالقدوس،

فراموش کردم یک زنم

استاد: حسین‌پناهی، گلاله، سبزیان‌پور، وحید، سلیمی، علی، زینی‌وند، تورج (۱۴۰۴). «نقد فمینیستی بر ساخت هویت زنانه در رمان فراموش کردم یک زنم» از احسان عبدالقدوس بر اساس دیدگاه زبان‌شناختی راجر فاولر. پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، (۲)، ۱-۲۸.

حق مؤلف: نویسندگان

ناشر: دانشگاه کردستان

DOI: [10.22034/jls.2024.141579.1125](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141579.1125)

۱. مقدمه

رمان *فراموش کردم یک زنم* اثر نویسنده مصری احسان عبدالقدوس برای اولین بار در سال ۱۹۷۷ منتشر شد. این رمان که از شاهکارهای ادبیات عربی معاصر است، با عمق فلسفی خود، وجوه ژرفی از شخصیت‌ها و بسترهای اجتماعی آن‌ها را ارائه می‌دهد. شخصیت اصلی داستان «سعاد» است؛ زنی در جامعه‌ای سنتی که به واسطه جنسیت زنانه‌اش با محدودیت‌ها و چالش‌های بسیاری روبرو است. او در جستجوی هویت فردی خود و دستیابی به جایگاه‌ها و مناصب اجتماعی و سیاسی عالی و موقعیت‌هایی که قرن‌ها فقط نام مردها را با خود به یدک کشیده‌اند، به رقابت با مردها و هنجارهای مردسالاری جامعه خود می‌پردازد. سعاد برای تحقق آمال و آرزوهای خود که فراتر از خواسته‌ها و آرزوهای زنی سنتی است، به گذر از اصول و ارزش‌های سنتی حاکم می‌پردازد: «وما تقبله سمیره و مجتمع سمیره لا اقبله أنا» (آنچه سمیره و جامعه سمیره می‌پذیرند، من نمی‌پذیرم) (عبدالقدوس، ۲۰۰۹: ۱۵۹). عبدالقدوس با پردازش مناسب سوژه زن این داستان (با ویژگی‌های خاص زنانه‌اش) و ارائه جزئیاتی دقیق، به تضادها و چالش‌های درونی او توجه ویژه‌ای دارد. این رمان به صورت تلویحی، به گوشه‌هایی از تحولات سیاسی مصر پس از پایان جنگ جهانی دوم و انقلاب ژوئیه ۱۹۵۲ و همچنین گسترش جنبش‌های اجتماعی در مصر، از جمله جنبش‌های زنان به رهبری هدی شعراوی و دریه شفیق، اشاره دارد.

نگرش انتقادی-فمینیستی غالب بر روایت‌پردازی این داستان، مہیای نقد فمینیستی این اثر است. رویکردهای نظری فمینیستی در تقابل با نظام گفتمانی مردسالار، خوانش‌های دیگرگونه‌ای از موضوعات و روایت‌های مربوط به زن، همچون مسأله هویت زنانه، ارائه می‌دهند و زمینه آگاهی و کنش جمعی زنان را در جهت بازسازی و بازتعریف هویت و تغییر جایگاه اجتماعی خود فراهم کرده‌اند.

رویکرد زبان‌شناختی راجر فاولر^۱ (۱۹۳۸-۱۹۹۹)، که علاوه بر شناخت ویژگی‌ها و سبک زبانی نویسنده، میزان احاطه او به تکنیک‌های روایی و بیانی، و همچنین جهان‌بینی و جهت‌گیری‌های شناختی و ایدئولوژیکی غالب بر داستان‌پردازی او را به خواننده نشان می‌دهد، مبنای نظری کارآمدی برای تبیین گفتمان فمینیستی موجود در «فراموش کردم یک زنم» است، چنان‌که از طریق بررسی روستا^۲ و سازه‌های زبانی این داستان، چگونگی شکل‌گیری گفتمان فمینیستی در این اثر را می‌توان مورد بررسی قرار داد. بر این اساس، در این پژوهش به منظور بررسی نمودهای هویتی زنانه در رمان «فراموش کردم یک زنم»، شاخصه‌های سبکی و زبانی این مؤلفه‌ها و همچنین بر ساخت‌های گفتمانی آن‌ها، با تکیه بر رویکرد زبان‌شناختی راجر فاولر در سطح تحلیل متن (شامل واژگان، گزاره‌ها، روابط معنایی، نحو روایی و...)، از طریق تحلیل و تفسیر روستا متن و سازه‌های زبانی آن، و بررسی ارتباط زبان با بافت موقعیتی متن، به بررسی محتوای گفتمانی این اثر می‌پردازیم. روش پژوهش توصیفی-

^۱R. Fowler^۲surface structure

تحلیلی است و داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و سندکاوی گردآوری شده‌اند. در این پژوهش، نگارندگان قصد دارند تا به پرسش‌های زیر پاسخ دهند.

۱. بارزترین نمودهای هویتی زنانه بر اساس گفتمان فمینیستی، در *رمان فراموش کردم یک زنم* کدامند؟

۲. کدام شاخص‌های زبانی و ویژگی‌های سبکی در *رمان موردبررسی*، منجر به تولید محتوای گفتمانی فمینیستی در مؤلفه هویت شده‌اند؟

۳. اشکال هویتی بازنمایی شده در این *رمان*، تا چه حد با اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های فمینیستی هم‌خوانی دارند؟

۲. پیشینه پژوهش

با توجه به جستجوهای انجام‌شده، تاکنون پژوهشی با چنین رویکردی، در باب *رمان فراموش کردم یک زنم (ونسیتُ اُنّی / امرأه)* انجام نشده است، اما در باب دیگر آثار احسان عبدالقدوس می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد.

مقیان‌نیا و عموری (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «مظهرات الفلسفة الوجودية فی رواية انا حرة لإحسان عبدالقدوس بناء على نظرية کارل یاسبرز»، *رمان انا حرة عبدالقدوس* را براساس نظام فلسفه وجودی کارل یاسبرز بررسی کرده‌اند. صیادانی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل زبان‌شناختی سازمان متن روایی *لن أعیش فی جلباب أبی* اثر احسان عبدالقدوس بر اساس الگوی حل مسأله مایکل هوئی» با تکیه بر الگوی حل مسأله به بررسی و تحلیل متن روایی *رمان لن أعیش فی جلباب أبی* عبدالقدوس پرداخته‌اند. با توجه به نتایج این پژوهش، سازمان متن روایی این *رمان* تا حد زیادی با چهار عنصر الگوی حل مسأله منطبق است و ساختار آن از این الگو تبعیت می‌کند. کریمی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی گفتمان اجتماعی زنان در *رمان رائحه الورد وأنوف لا تشم و این خیابان سرعت‌گیر ندارد* (واکاوی براساس گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف)^۱» براساس تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، مسائل اجتماعی زنان از جمله طلاق و عوامل و عواقب ناشی از آن را به‌عنوان یک گفتمان اجتماعی در *رمان‌های اشاره‌شده*، مورد واکاوی قرار داده‌اند. ولایتی آناقیز و ملاابراهیمی (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی زمان روایی ژرار ژنت در *رمان ثقبوب فی السّوق / الأسود* اثر احسان عبدالقدوس» با رویکردی توصیفی، مؤلفه‌های زمان روایی همچون نظم، بسامد و دیرش را در *رمان ثقبوب فی السّوق / الأسود* بررسی کرده‌اند. محسنی و صادقی (۱۳۹۹) در مقاله «کارکرد نحو روایی داستان کوتاه *کرامه زوجتی عبدالقدوس* (براساس الگوی ساختار روایی تودورف)» با توجه به آرای تودورف ساختار روایی داستان کوتاه *کرامه زوجتی عبدالقدوس* را تبیین کرده‌اند. حاجی‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) نیز در مقاله

¹N. Fairclough

«تحلیل نحوه بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در داستان زوجه/حمد اثر احسان عبدالقدوس» با رویکردی توصیفی به معرفی کلیشه‌های جنسیتی در این داستان پرداخته‌اند.

پژوهش‌هایی هم که در حوزه ادبیات عربی بر اساس رویکرد زبان‌شناختی راجر فاولر انجام شده‌اند، در مورد آثار نویسندگان دیگری غیر از عبدالقدوس است و البته رویکرد آن‌ها نیز کاملاً متفاوت با رویکرد این پژوهش است که در زیر معرفی می‌شوند:

امیری و صولتی (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل زبان‌شناختی داستان کوتاه/شرف بر اساس دیدگاه روایت‌گری اسپنسکی و فاولر» به بررسی زبان‌شناختی داستان کوتاه/شرف نوشته ذنون ایوب در چهار سطح زمانی-مکانی، عبارت‌شناختی، روان‌شناختی و ایدئولوژیک، براساس دیدگاه روایت‌گری بوریس اسپنسکی و راجر فاولر پرداخته‌اند. صیادانی و همکاران (۱۴۰۲) نیز در مقاله «بررسی دیدگاه روایی در رمان یا مریم اثر سنان انطون بر مبنای الگوی اسپنسکی و فاولر» به همین ترتیب، از الگوی دیدگاه روایی اسپنسکی و فاولر در چهار بخش زمانی، مکانی، روان‌شناختی و ایدئولوژیک برای بررسی این اثر استفاده کرده‌اند. داشادی و همکاران (۱۴۰۰) نیز در پایان‌نامه‌ای با عنوان «تحلیل ساختاری و محتوایی رمان شرفه/لعار اثر ابراهیم نصرالله براساس دیدگاه فاولر» مقوله‌های زاویه دید زمانی-مکانی، گفتگو، راوی و انتقال فکر و اندیشه را در رمان ابراهیم نصرالله براساس نظریه فاولر بررسی کرده‌اند. بر اساس پیشینه موردبررسی، نه تنها رمان «فراموش کردم یک زنم» (ونسیت/آنی/امرأة) عبدالقدوس، بلکه هیچ‌یک از آثار داستانی او تاکنون براساس رویکرد زبان‌شناسی راجر فاولر مورد بررسی قرار نگرفته است.

۲. مبانی نظری پژوهش

فاولر (۱۹۹۹-۱۹۳۸)، زبان‌شناس انگلیسی، یکی از پیشگامان نقد زبان‌شناسانه ادبیات بود. فاولر در دوران طولانی کاری‌اش به بخش اعظمی از مسائل حوزه سبک‌شناسی پرداخت و این دانش زبانی-ادبی را با دقت‌نظرهای فنی علم زبان‌شناسی پیوند زد (فاولر، ۱۳۹۵: ۹). الگویی که فاولر برای نقد و تحلیل داستان پیش نهاده، التقاطی یا آمیزگرانه^۱ است. او با استفاده از نظریه‌های مختلف زبان‌شناسی و نقد ادبیات، ساختار روایت‌های داستانی منثور را توصیف و تحلیل می‌کند (فاولر، ۱۳۹۶: ۱۰).

الگوی نظری راجر فاولر در تحلیل متون ادبی، توجه به روساخت متن و تحلیل و پردازش ساختار زبانی آن، جهت شناخت ویژگی‌های جامعه‌شناختی اثر و ساختارها و محتواهای گفتمانی آن است. ایده اصلی فاولر در تحلیل متن، بررسی و تحلیل ساختار جمله است. از نظر وی، متن هم مثل جمله، روساخت و ژرف‌ساخت^۲ دارد (همان: ۳۶)، و روساخت جمله با متن داستان برابر و قیاس‌پذیر است (همان: ۱۲). از دید فاولر، یگانه راه دسترسی ما به معنای ژرف‌ساختی متن‌ها، ترتیب، فرم و شیوه‌گزینش واژه‌هایی است که در روساخت می‌بینیم؛ به عبارت دیگر، معنا را فقط از راه قاعده‌های فعلیت-

¹Eclectic

²deep structure

بخشی^۱، یا همان گشتارهایی^۲ که متن به کار گرفته گرفته است، درمی‌یابیم (همان: ۵۷). فاولر با تأکید بر اصل جدایی‌ناپذیری فرم و محتوا و با تکیه بر سبک‌شناسی زبان متن و تحلیل روساخت اثر، به تحلیل سایر عناصر داستان، از جمله زاویه دید^۳، ایدئولوژی، شخصیت‌پردازی^۴، پی‌رنگ^۵ و فضای داستان می‌پردازد.

۳. هویت زنانه

هویت از جمله مفاهیمی است که به دلیل ارتباط و پیوند با مفاهیم دیگر، فاقد یک تعریف ثابت و مشخص است و همواره تعاریف متنوعی از آن ارائه شده است، از جمله، گیدنز^۶، هویت را این‌گونه تعریف می‌کند: فرایند معناسازی براساس یک یا مجموعه به‌هم‌پیوسته‌ای از ویژگی‌های خاص که بر منبع‌های معنایی دیگر اولویت داده می‌شود (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۱۰). از دید وی، هویت، منبع معنا برای کنش‌گران است و به دست آن‌ها از رهگذر فرایند فردیت‌بخشیدن ساخته می‌شود. با این حال ممکن است از نهادهای مسلط نیز ناشی شود، اما حتی در این صورت نیز هنگامی هویت خواهد بود که کنش‌گران اجتماعی آن‌ها را درونی کنند (همان: ۱۱۲). در فرهنگ اصطلاحات فرهنگ و جامعه نیز هویت چنین تعریف شده: «نشانه‌ای است که با ذات یک شخص یا یک گروه اجتماعی در هر زمان و شرایطی مطابقت می‌کند. هویت به توانا بودن و قادر بودن شخص یا گروهی مربوط می‌شود که بتواند با تکیه بر این که خودش باشد و نه شخص یا چیز دیگری، ادامه بدهد» (بنت^۷ و همکاران، ۲۰۱۰: ۷۰۰).

هویت‌ها را گفتمان‌ها ایجاد می‌کنند و شکل‌گیری گفتمان، مقدم بر شکل‌گیری هویت‌هاست (اسمیت^۸، ۱۹۹۸: ۵۶). بنابراین، هویت‌ها گفتمانی هستند و به عبارت بهتر، هویت‌ها موقعیت‌هایی هستند که درون گفتمان‌ها به فرد یا گروه اعطا می‌شوند (یورگنسن و فیلیپس^۹، ۱۳۸۹: ۱۷). شکل‌گیری هر هویت، محصول روابط قدرت است. به این معنا که با تثبیت هر گفتمان، سرکوب و طرد هویت رقیب و سایر مؤلفه‌های گفتمانی موجود در گفتمان رقیب، انجام می‌شود.

هویت زنانه، به عنوان یکی از اشکال هویت، مفهومی است که در طول تاریخ در خدمت کارکردهای اجتماعی مردسالارانه بوده و به نوعی به تثبیت نظام مردسالاری کمک کرده است؛ نظامی که در آن زنان همواره به عنوان جنس دوم و «دیگری» به حساب آمده‌اند. در فرهنگ سنتی و مردسالار، قدرت مرجع، هویت زن را از طریق نقش‌هایی که اصولاً جنسیتی هستند، تعریف و تعیین می‌کند. در چنین

¹Actualization

²Transformation

³Point of view

⁴Characterization

⁵Plot

⁶A. Giddens

⁷T. Bennett

⁸A.M. Smith

⁹M. Jorgensen & L. Phillips

ساختاری، زن با هویتی منفعل و وابسته تجسم می‌یابد که نقشی در انتخاب و شکل دادن به هویت خود ندارد و برای داشتن جایگاه و ارزش اجتماعی، باید نقش و هویتی را که اندیشه پدرسالاری برایش تعیین کرده، بپذیرد. این همان چیزی است که نوال سعداوی آن را با این سخن خود تأیید می‌کند: «ما در همه جوامع و فرهنگ‌ها، از گهواره تا گور می‌آموزیم که ارزش خود را با پذیرش اجتماعی، و تکامل شخصیتی و روحی‌مان را با سازگاری اخلاقی جایگزین کنیم» (السعداوی، ۱۹۹۰: ۵۷).

برخلاف باور موجود در گفتمان مردسالاری که طبیعت زن و خصوصیات بیولوژیکی او را تعیین‌کننده هویت و نقش‌هایش می‌داند، باور فمینیستی، هویت را بر ساخته اجتماع می‌داند، نه محصول ویژگی‌های بیولوژیکی؛ به همین دلیل به شالوده‌شکنی و تضعیف مفروضات اساسی پارادایم مردسالاری در این مورد پرداخته است، چون معتقد است که شالوده این برساختگی، مبتنی بر تفکر سنتی و مردسالار است و به دنبال این شالوده‌شکنی، صورت‌بندی جدیدی از مفهوم هویت زن ارائه کرده است. گفتمان فمینیستی با ارائه گفتمان بدیل در برساخت هویتی جدید، در پی خاتمه دادن به هژمونی اندیشه‌ها و گفتمان‌های مردمدارانه و سیطره آن‌ها است. رهیافت‌های فمینیستی در تلاش برای هویت‌بخشی به زن و بازگرداندن اصالت وی، به دگرگونی، بازتعریف و بازسازی اشکال هویتی زنانه پرداختند. به این ترتیب، هویت زنانه، مفاهیم و اشکال و نمادهای نو و متفاوتی یافت که مبنای زیستی و بیولوژی نداشتند، بلکه بر ساخته زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی بودند.

۴. هویت زنانه در رمان فراموش کردم یک زنم

پرداختن به مسائل و مشکلات زنان از خلال نقد و به چالش کشیدن ساختارهای سنتی و مردسالارانه حاکم بر جوامع عربی، از موضوعات محوری در آثار احسان عبدالقدوس است. عبدالقدوس با حفظ همین رویکرد در رمان «فراموش کردم یک زنم»، به بازنمایی از تحولات هویتی زن عرب در بحبوحه تقابل میان سنت و مدرنیته و نفوذ و گسترش اندیشه‌های فمینیستی در جامعه مصر می‌پردازد. شخصیت اصلی این رمان، یعنی سعاد، زنی روشن‌فکر، آگاه، با تحصیلات عالی، کنش‌گر، مطالبه‌گر با تفکری مدرن، و دارای تعاملات اجتماعی قوی است. بازنمایی این نموده‌های هویتی مدرن از سوژه زن، گویای تأثیرپذیری نویسنده از گفتمان فمینیستی در مؤلفه هویت زنانه است. نموده‌های هویتی متعددی در رمان «فراموش کردم یک زنم» بازنمایی شده‌اند. در این مقاله، این نموده‌های هویتی را در سه دسته «کنش‌گر و عامل»، «متمرّد و هنجارشکن» و «ناقد و پرسش‌گر» طبقه‌بندی کرده‌ایم.

۱.۴ هویت کنش‌گر و عامل

فمینیسم علاوه بر تحولات نگرشی در موضوع زن، تحولات کنشی هم به بار آورده است. این تحولات به صورت دو بال تکمیل‌کننده، زنان را به سوی الگوهای عمل جدید سوق داده‌اند. کنش‌گری اجتماعی یکی از مهم‌ترین وجوه عاملیت کارگزار در روایت داستانی است. در این بخش به بررسی کنش‌گری سوژه زن داستان (سعاد) در ساحت اجتماعی آن می‌پردازیم. مقصود از کنش‌گری زن در ساحت اجتماعی، فعالیت‌های مختلف او در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است. در ابتدای

داستان که روایتگری از زاویه ذهنی «سعاد» کانونی‌سازی شده است، سعاد در مقام راوی-کانونی‌گر^۱ با بازنمایی کنش‌های اجتماعی خود، از همان ابتدا وجوهی از کنش‌های اجتماعی خود را روایت می‌کند و راوی به‌طور غیرمستقیم هویت خود را از طریق این کنش‌های اجتماعی در ذهن خواننده شکل می‌دهد:

«أنا عضوة في مجلس النواب، ورئيسة جمعية النساء العاملات، وسكرتيرة اتحاد المرأة العربية. أنا في كل مكان. لا يمكن أن يقام حفل رسمي أو شعبي تدعى إليه النساء إلا وأكون في مقدّمتهنّ. ولا يمر أسبوع إلا وتنتشر الصحف صورتي وكلمة أو كلمتين عني أو نقلاً عني» (عبدالقدوس، ۲۰۰۹: ۵)؛ (من عضو مجلس نمایندگان، و رئیس انجمن زنان شاغل، و دبیر اتحادیه زنان عرب هستم. من همه‌جا حضور دارم. ممکن نیست محفلی رسمی یا ملی برپا شود و زنان به آن دعوت شوند، مگر آن که من پیشگام این دعوت‌شدگان هستم. هفته‌ای نیست که روزنامه‌ها عکس یا سخنرانی مرا و یا حرف و سخنی از زبان مرا چاپ و منتشر نکنند).

این شیوه بازنمایی تکنیکی برای باورپذیری و طبیعی‌سازی شخصیت زن در مقام یک کنش‌گر اجتماعی در داستان است که در بخش‌های بعدی داستان، خواننده ارتباط سازگارتر و طبیعی‌تری با این نقش اجتماعی زن برقرار کند. در این متن، نویسنده برای بازنمایی کنش‌گری سوژه‌ی زن، از تکنیک وجه‌نمایی (وجهیت)^۲ استفاده کرده است. فاولر وجهیت را از مقولات دستوری کارآمد برای تحلیل نظرگاه نویسنده می‌داند (فتوحی، ۱۳۹۲: ۲۸۵). وجه‌نمایی کنش‌گری شخصیت زن رمان در این متن، در قالب سازه‌ی گروه‌های اسمی آمده است. راوی برای نشان دادن نوع کنش‌گری خود و میزان ارزش و تأثیرگذاری آن، از گروه‌های اسمی «عضوة في مجلس النواب»، «رئيسة جمعية النساء العاملات»، «سكرتيرة اتحاد المرأة العربية»، استفاده کرده است. واژگان موجود در ترکیب‌های «مجلس النواب»، «جمعية النساء العاملات» و «اتحاد المرأة العربية»، واژه‌های نشان‌دار، با نشانه‌های فیزیکی دال بر مفهوم کنش‌گری هستند. هرکدام از این واژگان، به‌تنهایی و خارج از جریان هم‌نشینی با سایر واژه‌های متن، از ارزش معنایی بالایی برخوردارند، چون مدلول آن‌ها علاوه بر اشاره به ارزش و جایگاه خاص اجتماعی، مفهوم کنش‌گری در سطح بالایی از اهمیت را نیز می‌رسانند. این گروه‌های اسمی، باعث شده‌اند تا تصویر کنش‌گری شخصیت زن رمان برجسته‌تر جلوه نماید. راوی با نسبت دادن کلمات «عضوة»، «رئيسة» و «سكرتيرة»، به گروه‌های اسمی بالا، کنش‌گری خود و حوزه این کنش‌گری را نشان می‌دهد. این واژگان، ضمن اشاره به جایگاه کارگزار در این نهادها و نقش کنش‌گری او، به‌ویژه در مطالبه حقوق زنان، به‌صورت ضمنی نشان می‌دهند که هویت کنش‌گرانه‌ی راوی به‌واسطه نقش‌پذیری اجتماعی اوست. ضمن این‌که، این متن اشاره‌ای تلویحی نیز به نهادهایی دارد که در نتیجه

¹narrator-focalizer

²modality

تحولات اجتماعی به وجود آمده در جامعه مصر، در حمایت از زنان و مطالبه خواسته‌های آنان ایجاد شده‌اند.

از آن‌جا که ضمیرها نیز در زمره وجه‌نمایی قرار می‌گیرند، کاربست متعدد ضمیر اول شخص (من) توسط راوی، چه به صورت ضمیر منفصل (أنا) و چه ضمیر متصل (ی)، این امکان را برای او فراهم ساخته است تا از این هجاهای تکیه‌دار برای تأکید بر نقش و جایگاه خود به عنوان سوژه عامل شناسا در این کنش‌ها، بهره ببرد.

در شکل دیگری از وجه‌نمایی این الگوی هویتی، تکیه راوی بر فعل است. در این راستا، نویسنده - راوی به گزینش فعل‌هایی با وجه کنشی پرداخته است. این فعل‌ها، بنا به ویژگی سازه‌ای و معنایی خود، از یک سو ارتباطات معنایی میان اجزا و عناصر مختلف جمله و متن را برقرار می‌سازند و از سوی دیگر، سمت و سوی خاصی به گفتمان متن و محتوا و پی‌رنگ داستان می‌دهند. در متن زیر چند نمونه از این وجه‌نمایی فعلی آمده است:

«كنتُ أساهم في كل النشاط المدرسي حتى في فرق التمثيل وفي احتفالات المناسبات، وكنتُ رئيسة لكل تنظيم. كنتُ في أغلب المناسبات أتولى إلقاء الخطاب باسم الطالبات. ولم تكن هذه هي كل حياتي في المدرسة الثانوية فقد كنتُ في الوقت نفسه أعيش الحياة العامة في كل صورها خصوصاً مجال الحركة الوطنية والحركة الثقافية. كنتُ أسعى إلى أن أثبت وجودي في كل مكان أعتقد أنه يجب أن يكون لي فيه وجود...، وانطلقت حركة وطنية عيفة تطالب بجلاء القوات البريطانية وإعلان دستور ١٩٢٣. أنا التي قررت ذلك» (عبدالقدوس، ٢٠٠٩: ١١-١٠)؛ (من در تمام فعالیت‌های مدرسه شرکت می‌کردم، حتی در گروه‌های نمایش و مراسم مربوط به مناسبت‌ها؛ من مدیر و رئیس تمام برنامه‌ها بودم و در بیشتر مناسبت‌ها، از طرف دانش‌آموزان مسئول سخنرانی بودم. این تمام زندگی و فعالیت من در دوران دبیرستان نبود، بلکه در همان زمان، در تمام زمینه‌های اجتماعی، خصوصاً در زمینه جنبش ملی و فرهنگی، فعالیت می‌کردم. تلاش می‌کردم تا وجودم را در هر جایی که فکر می‌کردم باید باشم، اثبات کنم. جنبشی ملی و جدی به راه انداختم که خواستار بیرون راندن نیروهای بریتانیایی و اعلام قانون اساسی ١٩٢٣ بود. من کسی بودم که چنین تصمیمی گرفتم).

راوی - کنش‌گر در این گزاره‌های گفت - کنشی^۱، با استفاده از فعل‌های متعدی و کنشی، کنش‌گری خود را بیان می‌کند. مدلول فعل‌های «كنتُ أساهم»، «كنتُ رئيسة»، «أتولى إلقاء الخطاب»، «أعيش الحياة العامة»، «كنتُ أسعى» و «أثبت وجودي»، رویدادی کنشی است که راوی در این‌جا به مراحل

¹Speech act

آن اشاره می‌کند، و دستاورد و نتیجه این فعل‌ها را در فعل «انطلقت» که فعلی کنشی-دستاوردی است و خروجی و نتیجه رویداد پیشین را بیان می‌کند، نشان می‌دهد. علاوه بر این، این فعل‌ها به نقش و فعالیت اجتماعی راوی، به عنوان کنش‌گر و عامل این کنش‌ها، اشاره دارند و نشان می‌دهند که کنش-های او رویکرد اجتماعی دارند. علاوه بر آن که ترکیب‌های فعلی «كنتُ رئيسة»، «أتولى إلقاء الخطاب» و «انطلقت»، در کنار وجه کنشی خود، دارای وجه استیلایی^۱ نیز هستند که به برتری طلبی و قدرت طلبی راوی به عنوان عامل و کنش‌گر این کنش‌ها اشاره دارند، آخرین گزاره این بند، «أنا التي قررت ذلك» نیز بر خودمحوری راوی و وجود او به عنوان یک عامل جاندار شناسا در این کنش‌ها، بیشتر تأکید می‌کند.

خصوصیت دیگری که در تقویت مفهوم کنش‌گری در این رمان نقش مؤثر دارد، لحن و صدای متن^۲ است. متن زیر، این خصوصیت را با سازه واژگانی خود نشان می‌دهد:

«إن يومية مزدحم بعشرات الحركات. إني أذهب إلى الجامعة لأحضر كمعيده وفي الوقت نفسه تزدهم أوقاتى داخل الجامعة بلقاءات مستمرة مع الطلبة ومع الأساتذة ومع التجمعات السياسية... أناقش وأساهم برأى فى كل شىء... ثم بعد أن أخرج من الجامعة أتحرك فى لقاءات مع مختلف الجمعيات النسائية وبعض المراكز الحزبية، وأحضر محاضرات أو أشارك فى ندوات، أو أتردد على بعض كتب الصحف» (همان: ۴۶)؛ (روز من مملو و انباشته از ده‌ها تحرک و فعالیت است؛ به دانشگاه می‌روم تا به عنوان دستیار آموزشی در جلسات و کلاس‌ها حاضر شوم و همان وقت، زمانم در دانشگاه با دیدارها و ملاقات‌های پی‌درپی با دانشجویان و اساتید و اجتماعات و نشست‌های سیاسی پر می‌شود... درباره‌ی هر چیزی بحث و مناقشه می‌کنم و نظر می‌دهم؛ سپس بعد از خارج شدن از دانشگاه، در دیدارهایی با انجمن‌های مختلف زنان و برخی از کانون‌های حزبی در رفت‌وآمد؛ سخنرانی-هایی ارائه می‌دهم یا در سمینارهایی شرکت می‌کنم یا با برخی از روزنامه‌نگاران دیدار و ملاقات می‌کنم).

مجموع این گزاره‌ها به زندگی روزانه راوی اشاره دارد که سرشار از جنب‌وجوش و انواع کنش‌ها است؛ کنش‌هایی که مجموعه‌ای از فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی او هستند. نویسنده رمان سعی کرده است لحن و صدای متن را نیز در تناسب با عناصر زبانی و واژگان به کار گرفته شده در آن (که دال بر پویایی و حرکت هستند) همسو و هماهنگ روایت کند، چنان که متن با ریتم سریعی روایت شده است. واژگان این متن، به دلیل ویژگی سازه‌ای‌شان، دارای بسامد حرکتی بالایی هستند و همین خاصیت

¹imperative mood

²The tone and voice of the text

باعث شده که متنی پویا و نایستا روایت شود. این خصوصیات زبانی و روایی، شگردهایی هستند که نویسندهٔ رمان به واسطهٔ آن‌ها صورتی پویا و تعاملی به هویت راوی-کنش‌گر بخشیده است.

۲.۴ هویت متمرّد و هنجارشکن

عامل اصلی ظهور جنبش فمینیسم، دادخواهی نسبت به تبعیض‌ها و بی‌عدالتی‌هایی بود که در جوامع سنتی نسبت به زنان صورت می‌گرفت. به نظر فمینیست‌ها، فرمان‌بری در شمار «تکلیف» زن قرار نمی‌گیرد و هر زن خود صاحب رأی مستقل است (دوبووار^۱، ۱۳۸۸: ۶۱۹/۲). آنان معتقدند تکلیف باید به‌مثابهٔ یک تعهد یا کنش به‌صورت برابر در نسبت میان زن و مرد شکل بگیرد. رشد چنین تفکری، زنان را به بازخوانی وضعیت خود و بازاندیشی در بنیادهای سنتی و کلاسیک فکری و فرهنگی (و تقابل‌های دوگانه‌ای که این بنیادها را تغذیه می‌کنند) واداشت. به‌تدریج، هنجارشکنی ارزشی و نافرمانی در برابر سنت‌های تبعیض‌آمیز و هنجارهای جنسیت‌زدهٔ اجتماعی، به نمود و الگوی هویتی جدیدی تبدیل شد. عبدالقدوس در رمان خود، بازنمایی موفقی از این نمود هویتی داشته است. تمرّد سوژهٔ زن در رمان «فراموش کردم یک زنم»، به صورت‌های تمرّد در برابر «سنت ازدواج و نقش همسری»، «هنجارهای اخلاقی و اجتماعی» و «هویت جنسیتی» بازنمایی شده است. در زیر به بررسی این مقوله‌ها می‌پردازیم.

۱.۲.۴ تمرّد در برابر سنت ازدواج و نقش همسری

این مقوله از رویکردهای رادیکال فمینیسم است که البته انتقادهایی را نیز در پی داشته است. فمینیست-ها برای ایجاد هویت جدیدی که بتواند زن را موجودی مستقل و آزاد از حاکمیت و استیلای مرد نماید، به دگردیسی در مفهوم خانواده معتقد بودند. به‌همین منظور، به محو ارزش‌ها و سنت‌های اجتماعی، از جمله ازدواج و تشکیل خانواده، حمله به نقش‌های همسری و مادری، و طراحی باورهای جدید پرداختند. از دید آن‌ها، انقیاد زنان و ظلم به آنان، در ماهیت ازدواج و خانواده نهفته است. بنابراین، زنان را به تمرّد و نافرمانی در برابر این سنت ترغیب نمودند. شیلا کرونان، از جمله نظریه‌پردازان فمینیسم، در مقالهٔ خود به نام «ازدواج»، اظهار می‌دارد: «بنیان ازدواج و حفظ زنان در این حیطه، درست مانند نظام برده‌داری است، همان‌گونه که سیاهان را به غل و زنجیر می‌کشند» (کرونان^۲، ۱۹۸۵: ۲۱۴). بازنمایی این نمود هویتی را در متن زیر از زبان شخصیت زن رمان می‌بینیم:

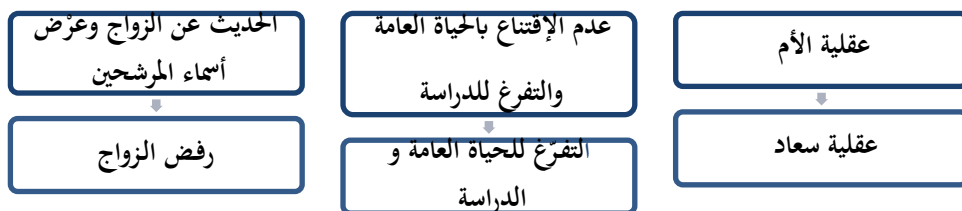
«أما أنا فقد كان بين عقلي وعقل أُمّي تباعداً كبيراً... لم تقتنع أبداً بحياتي العامة ولا بتفرغی للدراسة وكانت فرحتها عندما تتلقى نتيجة الامتحان وتجدني الأولى بين الناجحات لا تستمر إلا ساعات، تبدأ بعدها في الحديث عن الزواج وتعرض عليّ أسماء المرشحين، ولم أكن أرفض هؤلاء المرشحين ولكنّي كنتُ أرفض الزواج نفسه» (عبدالقدوس، ۲۰۰۹: ۱۷-۱۸)؛ (میان اندیشه و ذهنیت من با اندیشه

¹De Beauvoir

²Sh. Cronan

و ذهنیت مادرم فاصله زیادی بود. او هرگز از فعالیت اجتماعی من و مشغول بودنم به تحصیل و درس خواندن، رضایت نداشت. شادی او بعد از دریافت نتیجه امتحانات و نفر اول شدنم در میان قبول‌شدگان، تنها چند ساعت دوام داشت، بعد از آن شروع می‌کرد به سخن گفتن درباره ازدواج و نام بردن از خواستگاران. من این خواستگاران را رد نمی‌کردم، بلکه خود ازدواج را رد می‌کردم و قبول نداشتم).

در این متن، واژگان به‌عنوان واحدهای زبانی، باتوجه به رابطه معنایی‌شان با هم و بنابر اصل «معنای درون‌زبانی»^۱ (صفوی، ۱۴۰۱: ۶۱)، یکدیگر را معنی و تحلیل و تفسیر می‌کنند. واژگان و عبارات این متن، در تقابل معنایی‌شان که از نوع تقابل جهتی است، برخورد دو رویکرد فکری متضاد را در قالب الگوی شخصیتی مادر (=الگوی سنتی و مردسالار) و سعاد (=الگوی مدرن و فمینیست) در موضوع ازدواج نشان می‌دهند. این تقابل معنایی شکلی از روابط معنایی میان واژگان و جملات است. راوی برای کمک به درک بهتر این تقابل، از دو الگوی شخصیتی نمادین «مادر» و «دختر» استفاده کرده است. در یک سمت این تقابل فکری و هویتی، عقلیت مادر و امر تشویق به ازدواج، و در سمت دیگر آن، عقلیت سعاد و امر عدم پذیرش ازدواج، وجود دارد:

جمله پایانی، «كنت أرفض الزواج نفسه»، بیان‌گر رویکرد راوی در عدم پذیرش ازدواج است. راوی با آوردن کلمه «نفسه» بعد از فعل «أرفض»، نشان می‌دهد که در اصل، با ماهیت و نفس ازدواج مشکل دارد و این همان بازتولید گفتمان فمینیستی در متن است. توجیه راوی درباره این رویکرد، چنین است:

«الزواج والأمومة ليس كل ما تصلح له المرأة. خادمة زوجها وخادمة أولادها. لست أنا. لا أريد أن أكون خادمة، أو إذا ارتفعنا بمعنى الخدمة فإنني لا أريد أن أكون خادمة في هذا النطاق الضيق. نطاق العائلة. أريد أن أكون خادمة في النطاق العام. نطاق المجتمع» (عبد القدوس، ۲۰۰۹: ۸)؛ (ازدواج و مادر شدن، تمام آن چیزی نیست که زن شایسته آن است، خدمتکار همسر و فرزندانش بودن؛ من نیستم. نمی‌خواهم خدمتکار باشم و اگر معنای خدمت‌گزاری را ارزشمند بدانیم، نمی‌خواهم در این حلقه و محدوده تنگ، محدوده

¹intralingual meaning

خانواده، خدمت‌گزار باشم. می‌خواهم در عرصه عمومی، عرصه اجتماع، خدمت‌گزاری کنم).

از دید راوی، ازدواج و نقش همسری و مادری که محصول ازدواج است، به انقیاد زن تحت گفتمان‌های مردسالار و تنزل جایگاه او در حد خدمت‌گزاری خانه و خانواده منجر می‌شود، همچنان‌که برخی فمینیست‌ها به‌طرزی رادیکال نقش همسری و مادری را به‌مثابه بردگی و خدمت بستری و خانگی دانسته‌اند (دوبووار، ۱۳۸۸: ۱/۲۹۱). راوی، علت این تمرّد و نافرمانی را در قالب آرایه بلاغی «لف و نشر»، و با ارتباط‌سازی معنایی میان واژگان، بیان می‌کند:

الزواج والأُمومة. خادمه زوجها وخادمه أولادها؛ (ازدواج = خدمت‌گزاری برای شوهر؛ نقش مادری = خدمت‌گزاری برای فرزندان).

نقش همسری و مادری که در گفتمان سنتی، جزو هویت‌های «طبیعی» زن با «ارزش اجتماعی» (در تقابل با «ضدارزش اجتماعی» در گفتمان سنتی) است، در این‌جا از سوی کارگزار داستان واسازی شده، و وجه مقابل آن؛ یعنی ازدواج نکردن به عنوان «ارزش فردی» تعریف شده است. اصولاً یکی از رویکردهای مواجهه گفتمان فمینیستی با گفتمان سنتی، «واسازی» تقابل‌های ارزشی در گفتمان سنتی است. در این رویکرد که از مبانی پایه‌ای پساساختارگرایی^۱ است، به جای برجسته کردن وجه همیشه مطرح و برجسته در گفتمان سنتی، وجه مطرود و به‌حاشیه‌رانده مورد توجه قرار می‌گیرد، چنان‌که در تقابل رایج «ازدواج کردن/ازدواج نکردن» برای زن، وجه همواره مطرود؛ یعنی «ازدواج نکردن» مطرح می‌شود. این رویکرد که دریدا از آن به واسازی^۲ تعبیر کرده، حربه‌ای برای فرا رفتن از تقابل‌های «طبیعی‌سازی شده» در گفتمان‌های سنتی است (دریدا، ۱۳۸۱: ۳۵-۳۶).

راوی-کنش‌گر برای مقابله با هژمونی گفتمان سنتی، بار ارزشی واژگان را به خدمت درآورده است. او از واژه «خادمه»، برای تعریف این دو الگوی هویتی سنتی، و واسازی ارزشی از آن‌ها و تنزل دادن جایگاه‌شان استفاده می‌کند. در ادامه، با عبارت‌های فعلی «لستُ أنا» و «لا أريد»، باور و قاطعیت خود در ردّ پذیرش این نقش‌های جنسیتی را ابراز می‌کند. از دیگر دلایل و انگیزه‌های راوی در تمرّد نسبت به ازدواج و عدم پذیرش نقش همسری، از دست دادن آزادی شخصی و از بین رفتن موفقیت‌ها و دستاوردهای حرفه‌ای اوست؛ زیرا «فردیت» مطلوب خود را از این طریق به دست آورده است:

«أما أنا فقد أصبح مفروضاً على أن أخلق حريتي ببدي» (عبدالقُدوس، ۲۰۰۹: ۸۶)،

(من مجبور شده‌ام که آزادی خود را با دستان خود خفه کنم).

^۱Post structuralism

^۲Deconstruction

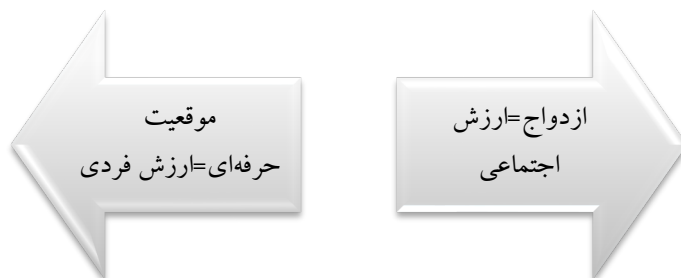
^۳J. Derrida

این سخن راوی، توصیف او از ازدواج دومش است. عبارت «أُخِيقَ حَرِيتِي» (=آزادی خود را خفه کنم)، تعبیری استعاری (با بار ارزشی) برای توصیف از بین رفتن آزادی فردی اوست. این بیان، ملموس‌ترین تعبیر برای به تصویرکشیدن ناخوشایندی احساس، رنج و افسوس راوی از تن‌دادن به ازدواج است. عبارت «أصبح مفروضاً علی»، بیان می‌کند که ازدواج او، انتخاب شخصی بنابر تمایل قلبی نبوده، بلکه ملاحظات اجتماعی و جبر محیطی، او را ناچار به چنین انتخابی کرده است.

از دست‌دادن موفقیت‌ها و دستاوردهای حرفه‌ای و موقعیت شغلی، دلیل دیگری برای عدم پذیرش ازدواج از سوی راوی است:

«وَكُنْتُ قَدْ سَأَلْتُ نَفْسِي أَكْثَرَ مِنْ مَرَّةٍ. هَلْ أَتَزَوَّجُ؟ وَكَانَ عَقْلِي يَنْتَهِي بِي دَائِماً إِلَى الرَّفْضِ... لا... لا يُمْكِنُ أَنْ أَتَزَوَّجَ. لَوْ تَزَوَّجْتَهُ فَكَأَنِّي قَضَيْتُ عَلَى شَخْصِيَّةِ الْعَامَّةِ كُلِّهَا... شَخْصِيَّةِ السِّيَاسِيَّةِ وَشَخْصِيَّةِ الْعِلْمِيَّةِ» (همان: ۱۰۸)؛ «زواجی به فیه قضاء علی کل مستقبلی السیاسی والأدبی» (همان: ۱۱۴)؛ (بارها از خود پرسیده بودم، آیا با او ازدواج کنم؟ و عقلم همیشه به این نتیجه می‌رسید که نه... نمی‌توانم با او ازدواج کنم. اگر با او ازدواج می‌کردم، گویی تمام وجهه و شخصیت اجتماعی، سیاسی و علمی‌ام را از بین برده‌ام)؛ (ازدواج با او، تمام آینده سیاسی و ادبی من را نابود می‌کند).

این نگرش راوی به ازدواج، بازتولید باور فمینیسم درباره محرومیت زن از آزادی و محدود شدن موفقیت‌ها و دستاوردهای شغلی او بعد از ازدواج و تحت سیطره مرد درآمدن، است. در دو جمله «كان عقلي ينتهي بي دائماً إلى الرفض» و «إن عقلي يرفض الزواج»، فاعل فعل «رفض» (نپذیرفتن)، «عقل» معرفی شده است. راوی با بهره‌گیری از این صورت نحوی، تأکید می‌کند که عدم پذیرش ازدواج با عادل (خواستگار وی)، تدبیری خردمندانه است. در این متن، دو مفهوم ارزشی، مقابل هم قرار گرفته‌اند؛ ازدواج، به‌عنوان یک ارزش اجتماعی در گفتمان سنتی، و موقعیت اجتماعی و حرفه‌ای، به‌عنوان یک ارزش فردی در گفتمان فمینیستی:

سوژه زن داستان، در دوراهی انتخاب میان ازدواج (= مؤلفه ارزشی شده در گفتمان سنت) و حفظ موقعیت حرفه‌ای و اجتماعی (= مؤلفه ارزشی شده در گفتمان فمینیستی)، ارجحیت و اولویت را به حفظ موقعیت حرفه‌ای خود می‌دهد. در تعابیر «شخصیتی العامة»، «شخصیتی السیاسیة» و «شخصیتی

العلمیة»، واژه «شخصیتی»، به‌عنوان واژه کلیدی و هسته‌ای در این متن، مفهوم ارزشی یافته و بر اهمیت شخصیت وجودی و هویت فردی راوی تأکید دارد. تکرار فعل «قضی» در متن، که دلالت بر «تباه‌شدگی و نابود شدن» دارد، از حربه‌های ایدئولوژیک نهفته در متن داستان است که راوی از این طریق به‌شکل غیرمستقیم «ازدواج کردن» را به‌مثابه مؤلفه‌ای ضد ارزش‌های فردی‌اش (= موفقیت حرفه‌ای و اجتماعی) بازنمایی می‌کند.

چنان‌که مشاهده می‌شود راوی-کنش‌گر داستان برای مقابله با الزاماتی که گفتمان سنتی سعی دارد بر او تحمیل کند، این الزامات را به‌عنوان مقوله‌هایی ضد ارزش تعریف کرده است و این شگردی برای واسازی تقابل‌های رایج در گفتمان سنتی است؛ به این صورت که با حمله به بنیان‌های ایدئولوژیک تقابل‌های تعریف‌شده در گفتمان سنتی، این بار، وجه ارزشی‌شده در گفتمان سنت را به‌عنوان وجوهی ضد ارزش تعریف می‌کند. برای این منظور، راوی-کنش‌گر مقوله‌های رایج سنت را به‌عنوان وجوهی ضد فردیت او، ضد آزادی فردی‌اش، ضد موفقیت تحصیلی‌اش و ضد موفقیت کاری و اجتماعی‌اش بازنمایی می‌کند. علاوه بر وجوه محتوایی، راوی وجوه نحوی و زبانی را نیز در خدمت گفتمان فمینیستی خود درآورده است. این شگردها حربه‌هایی برای مقابله با مقوله‌های ارزشی‌شده و طبیعی‌سازی‌شده در گفتمان سنت هستند و از آن‌جا که تقابل‌هایی چون «ازدواج کردن/ ازدواج نکردن» بر مبنای بنیان‌هایی ایدئولوژیک تعریف شده‌اند، در گفتمان فمینیستی، وجه مقابل و همواره‌مطروود تقابل‌های رایج، این بار به‌عنوان وجوهی دارای ارزش معرفی می‌شوند که این شگردی برای واسازی تقابل‌ها در فضاها گفتمانی است.

۲.۲.۴. تمرّد در برابر هنجارهای اخلاقی و اجتماعی

یکی از هنجارشکنی‌های افراطی فمینیست‌ها، قائل بودن به حق آزادی جنسی زنان، تحت عنوان «قانون حق بدن» (به عنوان یکی از اشکال آزادی فردی) است (فرهمند، ۱۳۸۵: ۱۰). از دید آنان، ازدواج، شکلی از رابطه استیلائی مرد بر زن است و موجب قرارگرفتن زن در شرایط مردسالاری می‌شود. بنابراین راه‌هایی از این سلطه جنسیتی را در آزادی‌های جنسی زنان دانستند. چنین دیدگاه‌هایی، ضمن ایجاد تحولات عمیق در ساختارهای هویتی، به تغییر یا حذف برخی ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای اجتماعی انجامید؛ از جمله، طبیعی‌سازی روابط آزاد زنان با مردان که از پیامدهای موج اول و دوم فمینیسم است.

بازنمایی تمرّد و تخطی سوژه زن از ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی و اجتماعی، در رمان عبدالقدوس به وضوح دیده می‌شود. وقتی سعاد، سوژه زن روایت، از ازدواج اول خود ناکام بیرون می‌آید، برای تأمین نیازهای عاطفی خود، به برقراری رابطه نامشروع با همکار خود، عادل، روی می‌آورد (عبدالقدوس، ۲۰۰۹: ۱۱۲). باور سعاد این است که ناکامی‌های عاطفی‌اش را از طریق این نوع دوستی‌ها و روابط نابهنجار می‌تواند جبران کند:

«اِنّی اُخف حرمانی بصدافتنا» (همان: ۱۰۷)؛ (من از محرومیت، به وسیله دوستی مان می-

کاهم)

جملات و واژه‌ها در این متن، بی‌آن که نیاز به تفسیر داشته باشند، خود، یکدیگر را تفسیر می‌کنند. به عبارت دیگر، جملات دارای خاصیت دگرگفت هستند و مفهوم خود را رسا و گویا، به خواننده انتقال می‌دهند. روایت راوی در متن اول و اعتراف او در متن دوم، گویای رفتارها و عادت‌های تابوشکن و هنجارشکنانه اوست. دو عبارت «حرمان عشر سنوات أعوضه فی هذه الدقائق» و «اِنّی اُخف حرمانی بصدافتنا»، اعترافاتی از زبان خود راوی در جهت تأیید این نوع رابطه است. فعل‌های این جمله‌ها نشان می‌دهند که راوی با خواست و اراده خود وارد این رابطه شده است.

۳.۴ هویت ناقد و پرسش‌گر

نقد و پرسش‌گری زنان در برابر نظام گفتمانی مردسالار، بعد از روشنگری و خودآگاهی آنان در اثر تحولات اجتماعی، روی داد. ورود زنان به عرصه اجتماع، چشم‌اندازهای روشنی از واقعیت هستی، جامعه و موقعیت آنان را به روی‌شان گشود. زنان با کشف ارزش و حقیقت وجودی خود، در کنار شناخت واقعیت سوژگی‌شان در نظام گفتمانی مردسالار، به پرسش کشیدن قوانین و هنجارهای فرهنگ سنتی و مردسالار را به عنوان یکی از رویکردهای خود برگزیدند. با گسترش این جریان، به تدریج نقد و پرسش‌گری زنان، به یکی از اشکال و مشخصه‌های هویتی آنان تبدیل شد. در زیر به بررسی و تحلیل دو نمونه از این جلوه هویتی پرداخته می‌شود:

۱.۳.۴ نقد هویت جنسیتی

جنسیت، یکی از مفاهیم محوری در تعریف هویت فردی است. منظور از هویت جنسیتی، آن بخش از رفتارها و نگرش‌های فرد نسبت به جنسیت خویش است که تحت تأثیر شرایط فرهنگی- اجتماعی شکل می‌گیرد (جنکینز^۱، ۱۳۸۱: ۲۱۳). «زنانگی» و «مردانگی» هویت‌هایی برساخته در بسترهای اجتماعی و فرهنگی است و انتظارات فرهنگی و اجتماعی همه جنبه‌های اندیشه، رفتار، خواسته‌ها و نظایر آن را در ارتباط با این هویت‌ها پوشش می‌دهند (بر^۲، ۱۹۹۸: ۱۲). بنابراین، هویت جنسیتی، رشد روانی- جنسی، نقش‌های اجتماعی یادگیری شده و ترجیحات جنسی شکل‌یافته را در برمی‌گیرد (لاربر و فارل^۳، ۱۹۹۱: ۷)، و شاخصی برای سنجش زنانگی و مردانگی است که بر اساس آن، مؤلفه‌ها و خصوصیات چون تفاوت در سبک مو، لباس، نقش‌های شغلی و سایر فعالیت‌ها و خصوصیات اکتسابی فرهنگی برای زن یا مرد تعریف می‌شوند (رابرتسون^۴، ۱۹۹۳: ۳).

در فرهنگ سنتی، هویت عمدتاً جنسیتی بوده و مبنایی برای تعریف نقش‌های جنسیتی قرار گرفته است. از آن جا که در این فرهنگ همیشه برتری و غلبه با جنس مرد بوده، بنابراین هویتی که اساسش

¹R. Jenkins

²V. Burr

³J. Lorber & S. A. Farrell

⁴Y. Robertson

خصوصیات جنسی مذکر است، همواره هویت جنسی غالب بوده است. با رشد ایدئولوژی و تفکر فمینیسم در کنار تحولات فرهنگی-اجتماعی، نگرش‌ها و گرایش‌های جدیدی نسبت به هویت جنسیتی به وجود آمد. از دید فمینیسم، جنسیت و تفاوت‌های بیولوژیکی مبنای درستی برای تعیین هویت و تعریف نقش‌ها نیست. آن‌ها با ایجاد نظریه تفکیک بین جنس و جنسیت، در صدد ایجاد مانعی بر سر راه ملازمه بین هویت جنسی و نقش جنسیتی شدند. به تدریج، تغییر در هویت جنسیتی، تفکر تفکیک نقش‌ها را نیز تغییر داد.

در رمان عبدالقدوس، نقد هویت جنسیتی از سوی سوژه اصلی زن داستان، به وضوح دیده می‌شود. سعاد با الگوی رفتاری خود، رویکرد تبعیض‌آمیز جامعه و فرهنگ حاکم در این موضوع را به نقد می‌کشد. رویکردی که باعث شده برتری، امتیازات و تفاوت‌های ویژه در همه زمینه‌ها از آن جنس مذکر باشد، حتی بازی‌ها و تفریحات خاص نیز ویژه مردان است و زنان از بهره‌مندی از آن‌ها محروم‌اند:

«ثم بدأت أسألُ بيني وبين نفسي لماذا يكون للأولاد ألعاب لا يلعبها البنات. و كنت أراقب الأولاد الذين يلعبون الكرة في الأرض المجاورة وأنا أقاوم نفسي حتى لا أندفع وألقى بنفسي بينهم وألعب معهم» (عبدالقدوس، ۲۰۰۹: ۹)؛ (از خودم می‌پرسیدم که چرا پسرها بازی‌هایی دارند که دخترها ندارند. پسرهایی را که در زمین مجاور فوتبال بازی می‌کردند، نگاه می‌کردم و می‌پاییدم؛ در مقابل نفسم، مقاومت و خویشتن‌داری می‌کردم که هیجان‌زده نشوم و خودم را میان آن‌ها بیندازم و با آن‌ها بازی کنم).

عبارت پرسشی «لماذا يكون للأولاد ألعاب لا يلعبها البنات»، از سوی سعاد، نقد و به چالش کشیدن ایدئولوژی‌های جنسیتی نظام گفتمانی مردسالاری و رویکرد تبعیض‌آمیز آن است. در این متن، «ألعاب» (بازی‌ها)، به عنوان نمونه و الگویی از تبعیض‌های جنسیتی ناشی از نگاه جنسیت‌زده جامعه نشان داده شده است. پرسش راوی در این باره، مفهومی دو وجهی دارد؛ علاوه بر معنای پرسش، می‌توان از آن معنای افسوس و حسرت نیز برداشت کرد. واژه «الأولاد» در این جمله، به عنوان واژه‌ای نشان‌دار، نماد طبقه مردان، و واژه «البنات» نماد طبقه زنان و نشانه‌ای برای جنس زن است. راوی از حرف «لـ» در ابتدای واژه «الأولاد»، برای بیان تعلق امتیاز ویژه برای جنس مرد و محرومیت جنس زن از آن، استفاده کرده است.

واکنش راوی در برابر این تبعیض جنسیتی و مقابله با آن، رفتن به سراغ بازی‌ها و ورزش‌هایی است که مهر جنسیتی خورده‌اند و در فرهنگ سنتی در انحصار مردان است:

«ولكني لعبتُ ما هو أعجب من كرة القدم بالنسبة للفتاة. فقد كان ابن عمي يلعب الملاكمة ومن المتفوقين فيها. فأخذتُ ألحُّ عليه أن يعلمني ويدربني على هذه اللعبة حتى رضی أخيراً... وإن كنتُ بعد ذلك مارستُ رياضةً أخرى كان الأولاد على أياهم يحتكرونها وهي رياضة المبارزة بالسيف» (همان: ۹). (اما من به سراغ بازی‌ای که به نسبت دختران، عجیب‌تر از فوتبال بود، رفتم. پسرعموی من بوکس بازی می‌کرد و

از جمله بهترین‌ها در آن بود. بنابراین به او اصرار کردم که این بازی (ورزش) را به من آموزش دهد و به من تمرین دهد، تا این‌که بالاخره راضی شد... بعد از آن ورزش دیگری را انجام دادم که در آن زمان، در انحصار پسران بود. این ورزش، ورزش مبارزه با شمشیر بود).

این واکنش و الگوی رفتاری سعاد، علاوه بر آن که نقد و مزمت رویکرد سنتی جامعه در قشربندی جنسیتی اجتماع است، نقض الگوهای جنسیتی حاکم و رایج نیز هست؛ همان الگوهایی که محصول هویت جنسی تعریف‌شده و تفکیک‌شده از سوی فرهنگ مردسالار حاکم است. گزاره خبری «لعبتُ ما هو أعجب من كرة القدم بالنسبة للفتاة»، بازنمایی عینی نقض هویت جنسی و الگوی جنسیتی تحکیم-شده در نظام سنتی، توسط راوی را نشان می‌دهد. راوی در این‌جا، از دو ورزش «الملاكمة» (بوکس) و «المبارزة بالسيف» (مبارزه با شمشیر) نام می‌برد؛ واژه‌ها و ورزش‌هایی که تداعی‌گر مبارزه و رقابت هستند. استفاده راوی از این واژه‌های نمادین، با هدف برجسته‌سازی معنایی و انتقال مفهوم مبارزه و مقابله است. انتخاب این واژه‌ها با توجه به بافت موقعیتی متن و روایت، قطعاً تصادفی نبوده، بلکه انتخابی هدفمند و همسو با رویکرد راوی در مقابله با تبعیض جنسیتی موجود در نظام فرهنگی حاکم است.

۲.۳.۴ نقد سوگیری و قشربندی جنسیتی

سوگیری و قشربندی جنسیتی^۱، یکی از اشکال نابرابری جنسیتی و از رویکردهای تبعیض‌آمیز در گفتمان مردسالار است. منظور از این رویکرد، قشربندی افراد جامعه براساس جنس زیست‌شناختی و نقش‌های جنسیتی اجتماعی و همچنین توزیع نابرابر ثروت، قدرت، امکانات، مزایای اجتماعی، نگرش فرهنگی و حتی مسائلی چون وجهه یا آبرو و حیثیت اجتماعی میان زنان و مردان، است (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲: ۱۱۶). پردازش این موضوع در رمان «فراموش کردم یک زنم»، گویای نگرش و رویکرد نقادانه سوژه زن روایت نسبت به این رویکرد تبعیض‌آمیز است. شخصیت اصلی این داستان (سعاد)، اختصاص یافتن جایگاه‌های والا و امتیازات ویژه برای جنس مذکر از سوی گفتمان حاکم بر جامعه را نقد می‌کند:

«الجديد ليس من اختصاصنا. إنه من اختصاص الجهات العليا. والجهات العليا يمثلها رجل... كاسم الله. مذكر» (عبد القدوس، ۲۰۰۹: ۶)؛ (چیزها و پدیده‌های جدید، به ما (زنان) اختصاص ندارد؛ بلکه به مقام‌های بالاتر اختصاص دارد و نماینده مقامات بالاتر، مرد است... مثل اسم خدا که مذکر است).

واژه‌ها و عبارتهای این متن در یک روال دلالتی شفاف، به سوگیری جنسیتی نظام فرهنگی سنتی اشاره دارند. عبارت «الجديد ليس من اختصاصنا. إنه من اختصاص الجهات العليا»، عبارتی

1. Stratification gender

کنایه‌ای به قشربندی جنسیتی جامعه و اختصاص یافتن امتیازات اجتماعی ویژه به طبقه و جنس مردان و محروم ساختن زنان از آن است. ترکیب وصفی «الجهات العليا» (مقامات بالا)، استعاره از «طبقه مردان» و گویای قشربندی جنسیتی در جامعه راوی است که لفظ «رجل» در عبارت بعدی آن را تأیید می‌کند. راوی-کنشگر داستان، نقدی به ساختار زبانی نیز وارد می‌کند.

حالت دیگری از سوگیری جنسیتی که سعاد آن را محصول ایدئولوژی مردسالاری می‌داند، موضوع عدم ازدواج و مجرد ماندن زن و مرد، و تفاوت برخورد و دیدگاه جامعه نسبت به آن‌ها در این موضوع مشابه است. راوی نشان می‌دهد که این نگرش جنسیتی، چگونه بر زندگی و جایگاه اجتماعی او تأثیر می‌گذارد:

«والمجتمع قد لا يهमे أن يتزوج الرجل، أي أن الرجل الأعزب يبقى محتفظاً بوضعه الاجتماعي سليماً ولكن المجتمع لا يرحم الفتاة التي لا تتزوج. قد يتهمها بالقبح الذي جعل الرجال ينفرون منها، أو يتهمونها بفضيحة أخلاقية، أو يتهمونها بالجنون، ثم يطلقون عليها لقباً يضعونه في مستوى ألقاب الحيوانات الشاذة. لقب «عانس» (همان: ۱۶)؛ (برای جامعه مهم نیست که مرد ازدواج کند؛ یعنی مرد مجرد، همچنان در حالت مجرد می‌تواند جایگاه و وضعیت اجتماعی خود را سالم حفظ کند، اما جامعه به دختری که ازدواج نکند، رحم نمی‌کند. او را متهم به عیب و نقصی می‌کند که مردها از او فراری و گریزان شوند، یا او را به یک رسوایی اخلاقی یا جنون و دیوانگی متهم می‌سازند، سپس لقبی در سطح لقب حیوانات غیرطبیعی و نابهنجار بر او می‌گذارند؛ لقب پیردختر).

راوی-کنشگر داستان برای نشان دادن برخورد و دیدگاه تبعیض‌آمیز جامعه با زن و مرد مجرد، از دو فعل مضارع «قد لا يهमे» (اهمیت نمی‌دهد)، برای بیان برخورد جامعه با مرد مجرد، و «لا يرحم» (رحم نمی‌کند)، برای بیان برخورد جامعه با زن مجرد استفاده می‌کند. عبارت‌های مشخص‌شده در متن بالا، گزاره‌های خبری از نوع خبرهای وضعیتی هستند که وضعیت و موقعیت اجتماعی زن و مرد مجرد، در نتیجه رفتار جامعه با آن‌ها را نشان می‌دهند. جدول زیر، در یک نگاه این تفاوت وضعیت را که پیامد سوگیری جنسیتی فرهنگ سنتی جامعه است، نشان می‌دهد:

جنسیت	وضعیت	رفتار و برخورد جامعه	بازخورد اجتماعی
مرد	مجرد	قد لا یممه (اهمیت ندارد)	محفظاً بوضعہ الاجتماعی سلیم (حفظ کامل موقعیت اجتماعی)
زن	مجرد	لا یرحم (رحم نمی‌کند)	قد یتهمها بالتقبح (متهم شدن به عیب و نقص) الرجال ینفرون منها (گریز مردها از او) یتهمونها بفضیحة اخلاقیه (متهم شدن به رسوایی اخلاقی) یتهمونها بالجنون (متهم شدن به دیوانگی و جنون) یطلقون علیها لقب عائس (لقب پیردختر گرفتن)

فعل‌های «قد لا یممه»، «لا یرحم»، «بیقی»، «قد یتهمها»، «ینفرون»، «یتهمونها» و «یطلقون» علیها لقباً» در این متن، در شکل فعل مضارع به کار رفته‌اند. جمله‌هایی نوعاً در قالب زمان مضارع بیان می‌شوند که به وضعیتی همیشگی دلالت دارند. این گونه، راوی پیام تداوم و استمرار این وضعیت برای زنان در سایه تفکر و ایدئولوژی مردسالار را به مخاطب می‌رساند.

۵. نتیجه‌گیری

در رمان *فراموش کردم یک زنم* (ونسیت اُنی / مرأة) احسان عبدالقدوس، نمودهای متعددی از هویت زنانه مطابق با ایدئولوژی‌ها و الگوهای فکری گفتمان فمینیستی بازنمایی شده‌اند که آن‌ها را در سه دسته سوژه «کنش‌گر و عامل»، «متمرد و هنجارشکن» و «ناقد و پرسش‌گر» می‌توان طبقه‌بندی کرد. این نمودهای هویتی گویای رهاشدگی بنیان‌های هویتی گفتمان مردسالار از بسترهای سنتی و بومی، و بازسازی و بازتعریف آن‌ها در گفتمان فمینیستی در بستر جهانی و مدرن آن است.

در این رمان، میان «روساخت و سازه‌های زبانی» و «محتوای گفتمانی و بافت موقعیتی» تناسب خاصی دیده می‌شود. عبدالقدوس با کانونی‌سازی روایت داستان از ذهنیت شخصیت اصلی (سعاد)، زبان داستان را در خدمت مؤلفه‌های ارزشی موردنظر او درآورده است. در این رویکرد، از یک سو با واسازی تقابل‌های ارزشی طبیعی‌سازی‌شده در گفتمان سنت، وجه مقابل و همواره مطرود آن‌ها را برجسته کرده است و از سوی دیگر، واژه‌ها و عبارت‌های ارزش‌مدار زبان داستان را در خدمت بیان، توصیف و تفسیر وجوه طردشده (که همان وجوه فمینیستی است) درآورده است. نویسنده با عرضه پادگفتمانی متفاوت در مؤلفه هویت زنانه، به واسازی گفتمان مردسالار و کلیشه‌سازی‌های جنسیتی آن پرداخته است؛ مانند حذف عامل جنسیت از سوی سوژه زن در الگوهای رفتاری خود و دستیابی به موقعیت‌ها و جایگاه‌هایی که زمانی در انحصار جنس مرد بوده است.

دلالت‌های زبانی این رمان، نقش مهمی در بازنمایی هویت سوژه زن داستان دارند. مفاهیم زبانی در سطوح مختلف واژگانی، گراهای و نحوی، به بازنمایی هویت زنانه مطابق با رویکردهای گفتمان فمینیستی پرداخته‌اند، چنان که غلبه قابل توجه گفتمان فمینیستی بر فضای روایی (روساخت) و محتوایی (ژرف ساخت) این رمان را می‌توان مشاهده کرد.

در بررسی‌ها و تحلیل‌های انجام‌شده در این رمان، بر اساس رویکرد زبان‌شناسی راجر فاولر، خصوصیات سبکی و زبانی زیر شناسایی شد: ۱. تکنیک وجه‌نمایی، که در شکل وجهیت فعل، گروه‌های اسمی و سازه‌ ضمیر آمده است. ۲. تقابل معنایی از نوع تقابل جهتی، در بازنمایی تقابل فکری دو گفتمان مردسالاری و فمینیستی؛ نویسنده از این سبک زبانی برای برجسته‌سازی محتوای گفتمانی استفاده کرده است. ۳. استفاده از واژگان نشان‌دار؛ به‌عنوان مثال، واژه‌هایی که دال بر نشانه‌های فیزیکی در بحث کنش‌گری سوژه زن هستند و در تقویت مفهوم کنش‌گری نقش مؤثری دارند. ۴. بهره‌گیری از تکنیک‌های بیانی و صنعت‌های ادبی همچون استعاره، کنایه، نماد و رمز، که برای تنوع‌بخشی به سبک بیان و نیز متبادرساختن مفاهیم به ذهن خواننده در قالب واژگان حسی است.

در بررسی میزان هم‌خوانی اشکال هویتی بازنمایی شده در این رمان با اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های فمینیستی، محقق شد که در این روایت، هویت زن در شکلی مدرن بر اساس نگرش فمینیستی و در ارتباط با اجتماع و پدیده‌ها و شاخصه‌های اجتماعی بازنمایی شده است. همچنین در این رمان، در خلال نموده‌های هویتی بازنمایی شده، شاهد کاهش مطلوبیت الگوی زن سنتی هستیم. نویسنده در بازنمایی هویت زنانه، برخلاف رویکرد گفتمان سنتی و مردسالار، به‌جای تأکید بر جنس، سویه‌های اجتماعی‌تر هویت زنانه را برجسته ساخته است که همان رویکرد موجود در گفتمان فمینیستی است.

این پژوهش، ضمن نو بودن رویکردش در بررسی آثار احسان عبدالقدوس، و روشن ساختن زوایای بهتری از ویژگی‌های سبکی و روایی این نویسنده برای پژوهشگران حوزه ادبیات معاصر عربی، تأکید و تأییدی بر تأثیرپذیری عبدالقدوس از ایدئولوژی‌های فمینیستی در موضوع زن و غلبه گفتمان فمینیستی بر ساختار، فضا و محتوای روایی آثار این نویسنده شهیر مصری است.

منابع فارسی و عربی

امیری، جهانگیر، صولتی، سمیه (۱۳۹۷). «تحلیل زبان‌شناختی داستان کوتاه «الشرف» براساس دیدگاه روایتگری اسپنسکی و فاولر». *نشریه نقد ادب معاصر عربی*، ۸(۱۵)، ۲۹-۱.

بینیت، طونی، لورانس غروسبیرع، میغان موریس (۲۰۱۰). *مفاتیح اصطلاحیه جدیدة، معجم مصطلحات / الثقافة و المجتمع*، ترجمه سعید الغانمی. ط ۱، بیروت: المنظمة العربیة للترجمة.

جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی. تهران: شیرازه.

حاجی‌زاده، مهین، شیدایی، آرزو، حسینی، صدیقه (۱۳۹۷). «تحلیل نحوه بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی در داستان «زوجه احمد» اثر احسان عبدالقدوس». *پژوهشنامه نقد ادب عربی*، ۸(۱)، ۵۷-۹۶.

داشادی، حسین، محمدی، مجید، رحمتی تر کاشوند، مریم (۱۴۰۰). «تحلیل ساختاری و محتوایی رمان «شرفه العار» اثر ابراهیم نصرالله براساس دیدگاه فاولر». *دانشگاه رازی کرمانشاه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی*.

دریدا، ژاک (۱۳۸۱). *موضع*، ترجمه پیام یزدانجو. تهران: مرکز.

- دوبووار، سیمون (۱۳۸۸). جنس دوم، ج ۱ و ۲، ترجمه قاسم صنعوی. چاپ هشتم، تهران: انتشارات توس.
- السعداوی، نوال (۱۹۹۰). المرأة و الجنس، الطبعة الرابعة، الاسكندرية: دار المستقبل.
- صفوی، کورش (۱۴۰۱). *درآمدی بر معنی‌شناسی*، چاپ اول، تهران: انتشارات سوره مهر.
- صیادانی، علی، احمدزاده هوج، پرویز، باقری اوزان، سپیده (۱۴۰۲). «بررسی دیدگاه روایی در رمان «یا مریم» اثر سنان انطون بر مبنای الگوی اسپینسکی و فاوئر». *ادب عربی*، ۱۵ (۳۸)، ۱۴۴-۱۲۰.
- صیادانی، علی، غیبی، ب عبدالأحد، اقری اوزان، سپیده (۱۴۰۲). «تحلیل زبان‌شناختی سازمان متن روایی «لن أعیش فی جلباب أبي» اثر احسان عبدالقدوس بر اساس الگوی حل مسأله مایکل هونی». *علم زبان*، ۱۰ (۱۷)، ۲۴۷-۲۸۰.
- عبدالقدوس، إحسان (۲۰۰۹). *ونسیت أنى / امرأة*، ط ۱، القاهرة: دار قطاع الثقافة.
- فاوئر، راجر (۱۳۹۵). *سبک و زبان در نقد ادبی*، ترجمه مریم مشرف. چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
- فاوئر، راجر (۱۳۹۶). *زبان‌شناسی و رمان*، ترجمه محمد غفاری. چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- فتوحی، محمود (۱۳۹۲). *سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*، چاپ دوم، تهران: انتشارات سخن.
- فرهمند، مریم، بختیاری، آمنه (۱۳۸۵). «واگردهای فمینیستی در ازدواج». *مطالعات راهبردی زنان*، شماره ۳۱، ۸۵-۱۱۵.
- کریمی، عباس، سبزیان‌پور، وحید، سلیمی، علی، زینی‌وند، تورج (۱۴۰۰). «بررسی گفتمان اجتماعی زنان در رمان «رائحه الورد و انوف لا تشم» و «این خیابان سرعت گیر ندارد» (واکاوی براساس گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف)». *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۱ (۴)، ۱۳۶-۱۰۹.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان. تهران: نشر نی.
- متقیان‌نیا، یوسف، عموری، نعیم (۱۴۰۲). «مظهرات الفلسفة الوجودية فی رواية «أنا حرة» لإحسان عبدالقدوس بناء على نظرية كارل ياسبرز». *ادب عربی*، ۱۵ (۴)، ۹۹-۱۱۸.
- محسنی، علی‌اکبر، صادقی، شیوا (۱۳۹۹). «کارکرد نحو روایی داستان کوتاه «کرامت زوجتی» عبدالقدوس (براساس الگوی ساختار روایی تودورف)». *زبان و ادبیات عربی*، شماره ۲۲، ۱۱۲-۱۲۶.
- ولایتی‌آناقیز، سعید، ملاابراهیمی، عزت (۱۳۹۹). «بررسی زمان روایی ژرژ ژنت در رمان «ثقب فی السوق الأسود» اثر احسان عبدالقدوس». *مطالعات داستانی*، ۶ (۲)، ۲۰۷-۲۲۶.
- همتی، رضا و مریم مکتوبیان (۱۳۹۲). «بررسی وضعیت نابرابری جنسیتی در میان کشورهای منتخب خاورمیانه: با تأکید بر جایگاه ایران». *پژوهش‌نامه زنان*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۴ (۲)، ۱۴۲-۱۱۵.
- یورگنسن، ماریان و لوییز فیلیپس (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

References

- Abdulquddous, I. (2009). *I forgot that I am a woman*. 1st edition, Cairo: Dar Qheta Al-Saqhafa. [In Arabic]
- Al-Saadawi, N. (1990). *Women and Sex*. fourth edition, Alexandria: Dar Al-Mustaqbal. [In Arabic]
- Amiri, J., & Solati, S. (2018). "Linguistic analysis of the short story "Al-Sharaf" based on Aspensky's and Fowler's narrative point of view". *Criticism of Contemporary Arabic Literature*, V. 8, No. 15, 1-29. [In Persian]
- Beauvoir, S. (2009). *The Second Sex*. Vol. 1 and 2, Translated by Qasim Sanawi. 8th edition, Tehran: Toos publications. [In Persian]
- Bennett, T., Grossberg, L., & Morris, M. (2010). *New terminological keys, a dictionary of culture and society terms*. Translated by Saeed Al-Ghanimi. 1st edition, Beirut: Arab Organization for Translation. [In Arabic]
- Burr, V. (1998). *Gender and Social Psychology*. London: Routledge
- Cronan, Sh. (1985). "Marriage" in *Koedt Levine*, New York. [In English]
- Dashadi, H., Mohammadi, M., & Rahmati Torkashvand, M. (2021). "Structural and content analysis of the novel "Sharfa al-Aar" by Ebrahim Nasrallah based on Fowler's point of view". Razi University, Faculty of Literature and Humanities. [In Persian]
- Derrida, J. (2002). *Positions*. Translated by Payam Yazdanjo. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Farahmand, M., & Bakhtiari, A. (2006). "Feminist Reversals in Marriage". *Women's Strategic Studies Quarterly*, No. 31, 85-115. [In Persian]
- Fotuhi, M. (2013). *Stylistics, theories, approaches and methods*. second edition, Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Fowler, R. (2016). *Style and language in literary criticism*. Translated by Maryam Musharraf. First edition, Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Fowler, R. (2017). *Linguistics and The novel*, Translated by Mohammad Ghaffari. Second edition, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Giddens, A. (1999). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Translated by Naser Moafaqian. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Hajizadeh, M., Shidaei, A., & Hosseini, S. (2018). "Analysis of the representation of gender stereotypes in the story "Ahmad's

- Wife" by Ihsan Abdulquddous". *Arabic Literature Review*. V. 8, No. 1, 57-96. [In Persian]
- Hemti, R., & Maktubian, M. (2013). "Investigation of the status of gender inequality among selected countries of the Middle East: emphasizing the position of Iran". *Women's Journal*, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, y. 4, No. 2, 115-142. [In Persian]
- Jenkins, R. (2002). *Social identity*. Translated by Toraj Yarahamdi. Tehran: Shiraze. [In Persian]
- Jorgensen, M., & Phillips, L. (2010). *Theory and method in discourse analysis*, Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney. [In Persian]
- Karimi, A., Sabzianpour, V., Salimi, A., & Zaynivand, T. (2021). "Examination of women's social discourse in the novel "The smell of flower and noses that do not smell" and "This street has no speed limit" (examination based on Norman Fairclough's critical discourse)". *Journal of Comparative Literature*, V. 11, No. 4, 109-136. [In Persian]
- Lorber, J., & Farrell, S. A. (1991). *The social construction of Gender*, London; New Delhi. [In English]
- Mohseni, A. A., & Sadeghi, Sh. (2020). "The Function of the Narrative Syntax of the Short Story "My wife's dignity" by Abdulquddous (Based on the Model of Todorff's Narrative Structure)". *Arabic Language and Literature*, No. 22, 112-126 [In Persian]
- Motaqian-nia, Y., & Amouri, N. (2023). "Manifestations of Existential Philosophy in the novel "I Am Free" by Ihsan Abdulquddous based on the theory of Karl Jaspers". *Arabic Literature*, V. 15, No. 4, 99-118. [In Persian]
- Robertson, Y. (1993). *An admission on society*, Translated by: Hossein Behravan, Mashhad: Astan Ghods razavi publication [In Persian].
- Safavi, K. (2022). *An introduction to semantics*. first edition, Tehran: Sureh Mehr Publications. [In Persian]
- Sayadani, A., Ahmadzadeh Hoj, P., & Bagheri Ozan, S. (2023). "Examination of the narrative point of view in the novel "Ya Maryam" by Sinan Anton based on the model of Aspensky and Fowler". *Arabic literature*. Y. 15, No. 38, 120-144. [In Persian]
- Smith, A.M. (1998). *Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary*, London; New York: Routledge. [In English]
- Syadani, A., Ghaibi, A., & Bagheri Ozan, S. (2023). "Linguistic analysis of the text-narrative organization of "I will not live in my father's robe" by Ihsan Abdulquddous based on the problem

- solving model of Michael Hui". *Science of Language*. Y. 10, No. 17, 247-280. [In Persian]
- Velayati Anaghiz, S., & Mulla Ebrahimi, E. (2020). "Examining the narrative time of Gérard Genette in the novel "Holes in the black market" by Ihsan Abdulquddous". *Fiction Studies*, Y. 6, No. 2, 207-226. [In Persian]